

נעם ירון ערוץ 2, הממלכתיות החדשה  
תל-אביב: רסלינג, 2001. 176 עמודים

ספרו של נעם ירון מבקש להסיר את המסכה מעל פרצופה של "המהפכה של ערוץ 2", ולתת בידי הקורא מדריך ביקורתי, רדיקלי, לקריאה חלופית של משדרי הערוץ ושל תפקידו החברתי. על-פי מיטב המסורת של הביקורת הניאו-מרקסיסטית, ירון מציב את משקפת החוקר שלו הרחק ממושא המחקר שלו – מחוץ להישג-ידיה של התודעה הכוזבת – ומן המרחק הבטוח הזה הוא צופה בתוכניות שונות (מגוון מקרי, על-פי עדותו שלו) ומתעד את מהותן הנלעגת, המניפולטיבית, הצינית, הלאומנית, הכוחנית.

רבות מן האבחנות שלו מאירות-עיניים. "ערוץ 2 חולל מהפכה ענקית בישראל, ובו-זמנית לא שינה דבר", הוא אומר, "הוא הפך את האי-שיוני לעיקרון שכמויות עצומות של אנרגיה ולהט מושקעות בו; הוא הפך את השמרנות והקונפורמיזם לעקרונות מופשטים... אופנתיים, הטבועים בסגנון צעיר, דינאמי, מתקדם. בעולם של ערוץ 2 הקונפורמיזם הוא 'מה שקורה עכשיו'" (ע' 149). ירון מתאר את תוכניות האירוח, שמתהדרות בפתיחות סובלנית לכאורה ומציגות לראווה "את כל סוגי המופרעויות", אבל דווקא כך מבטיחות כי "כל מה שייאמר יהיה חסר משמעות", ונמנעות מדיון בנושאים פוליטיים וחברתיים מהותיים. הוא מנתח את אחת מתוכניות "עובדה", של אילנה דיין, ששידרה כתבה על כך שאפשר לזייף בקלות תעודות-זהות ישראליות. מסדרת הקדימונים המאיימים ששודרו לפני התוכנית, כמו גם מדברי הפתיחה של דיין עצמה, היה אפשר להבין שנחשפה תעשיית זיוף של ממש, אבל לא: הכתבה רק סיפרה שזיוף כזה אפשרי – והוסיפה עוד נדבך לפנטזיית החרדה, הישראלית כל-כך, מאויבי המדינה הקמים עליה לכולתה.

ירון חוזר ומדגים עד כמה בורגנית וקפיטליסטית היא הפראיות האנרגטית שנושבת מן הערוץ, עד כמה מניפולטיבית היא התשוקה היוקדת אל "הישראליות" היוצאת ממטבחו של דודו טופז, עד כמה רגילה וצפויה מראש היא השערורייה הכאילו-חדשותית היומית, עד כמה רוב האנרגיה היצירתית של הערוץ מושקעת ביחצ"נות עצמית אינסופית וחסרת בושה. הנה, כך מתאר ירון את הופעתו של אריק איינשטיין בתוכנית האירוח של יאיר לפיד:

תחילת הראיון מוקדשת כולה לראיון עצמו: יאיר לפיד מסביר כמה הוא מתרגש, אריק איינשטיין מסביר כמה הוא מתרגש. כלומר, אחד הנושאים המרכזיים של התוכנית הוא עצם הופעתו של אריק איינשטיין בטלוויזיה, בתוכניתו של יאיר לפיד... קידום המכירות הוא התוכן עצמו... התוכנית עוסקת בפלא של עצם קיומה. כלומר, חלק מהתוכן שלה הוא הפנייה אל הצופה: עד כמה בר מזל אתה מעצם הזכות שנפלה לידך לצפות בערוץ 2. (ע' 10)

זה נכון, וזה גם חשוב. אבל הדיון הביקורתי הזה, על-פי עדותו של ירון, אינו ביקורת טלוויזיה. זה אינו אוסף של טרוניות על ליקויים מקצועיים וחריגות אתיות, וגם לא דיון באיכותם של המשדרים. ירון עוסק בניסיון לזהות את השיטה היסודית, המהותית,

שעומדת מאחורי פעולתו של הערוץ, וכאן, למרבה הצער, הדיון לוקה בחסר. לרגעים נראה שירון מבקש להשתית את ההסבר שלו על מהותו המסחרית של הערוץ. "כל מה שאנחנו רואים בערוץ 2 הוא שקר", הוא אומר, "הוא אינו שקר עובדתי, כלומר, הוא אינו בהכרח מנוגד לאמת, אבל הוא שקר במובן טריוויאלי אחד: מאחורי כל דבר הנראה על המסך, אמיתי, כן ואותנטי ככל שיהיה, יש כוונה אחת... למשוך צופים, למשוך מפרסמים ולדאוג שהצופים יראו את הפרסומות שלהם" (ע' 18). אבל ברגעים אחרים, ובמיוחד כאשר הוא מעמיד את ערוץ 2 אל מול הערוץ הראשון, "המיושן", הוא משתמש במערכת הסברית שונה. ערוץ 1 התיישן, הוא אומר, לא "משום שהטלוויזיה ככלי של המדינה היא מוסד מיושן", אלא מכיוון שהערוץ הראשון "אינו יכול עוד לשרת את המדינה כבעבר". את מקומו תפס ערוץ 2, ש"עושה זאת טוב יותר, בצורה מתאימה יותר להווה" (ע' 12). כלי-השרת החדש הזה של המדינה משדר סוג ערמומי יותר, גם יותר, של ממלכתיות – זו "הלאומיות החדשה", הפנטזיה הלאומנית של הממלכתיות שהזכרנו קודם, כאשר עסקנו בתעודות-הזהות הכאילו-מזויפות של אילנה דיין. "הממלכתיות של ערוץ 1", אומר ירון, "מצויה בחלקה הגדול בפיקוח הישיר של המדינה. בערוץ 2 נובעת הממלכתיות מהשחרור מאותו פיקוח. מכיוון שהקשר הממשי של הטלוויזיה למדינה נחלש, התמסר ערוץ 2 למדינה כפי... שהיא מתקיימת במישור הפנטזיה" (ע' 45). כלומר, במובן עמוק, במובן האלתורסי, ייתכן שדווקא עכשיו ידה הטלוויזיונית של הממלכתיות – הזרוע המשודרת של "המנגנון האידיאולוגי" שלה – ארוכה יותר, יעילה יותר.

ייתכן. אבל כדי לרדת לשורש העניין המסובך הזה, צריך לקרב את עדשת המחקר אל המושא שלה ולהסתכל גם על הפרטים, וצריך להתנתק, לפחות במידה מסוימת, מהשקפת-העולם הניאו-מרקסיסטית השמרנית, המזהה, כמושכל ראשוני ומובן מאליו, את האינטרסים של ההון עם האינטרסים של המדינה, ומשליכה את ה"רייטינג", את ה"ממלכתיות", את הזהות הקולקטיבית, את חרדת הקיום, את הגזענות ואת הלאומנות לתוך הסל ההסברי האחד שלה, המשתית את הכל על התודעה הכוזבת שמעמד ההון כופה על המעמדות המשועבדים לו. התמונה, מה לעשות, מורכבת הרבה יותר: ראשית, האינטרסים של ההון אינם זהים לאינטרסים של המדינה הקונקרטי (לכל הפחות, האינטרסים של ההון גלובליים יותר), ובוודאי אינם זהים לאינטרסים של "המדינה" במובן הרחב יותר, זה שמעניק למושג הרחב "ממלכתיות" את משמעותו. ההון והמדינה קשורים ללא ספק זה לזה באופנים רבים ומגוונים, ומערכות היחסים ביניהם מטביעות את חותמן בעסקה הכוללת של ערוץ 2, אבל תיאור הדינמיקה הזו דורש בסיס תיאורטי מורכב יותר. שנית, ציבור הצופים – "העם" – אינו מגיע אל הצפייה חף מתחושת זהות ומעמדות אידיאולוגיות. ירון קורא לעם "ישות דמיונית לחלוטין", ואומר כי "כאוסף של אורחים אי אפשר לייחס תכונות מסוימות לעם" – תכונות אלה מיוצרות על-ידי אוסף של פעולות תקשורתיות, מסקרי דעת-קהל ועד חיקויי בדרנים. אבל ירון נופל כאן במלכודת לשונית: העם אינו ישות "דמיונית" – הוא ישות "מדומיינת"; ובעיניהם של הסובייקטים המדמיינים, העם הוא ישות ממשית לחלוטין, ומשום כך הם אינם נדרשים למסרים התקשורתיים כדי לייצר לעצמם, בכל פעם מחדש, את דמותו המדומיינת של העם. ירון רשאי להתרעם על כך ששידורי הטלוויזיה מעודדים ומחזקים את מרכיביו האלימים ביותר של המיתוס המדומיין הזה, אבל מכאן ועד ההנחה בדבר יצירה יש מאין של תחושת זהות לאומית-לאומנית המרחק גדול.

לבסוף, גם החלפת התפקידים שיוון מתאר, בין הממלכתיות הישנה והחדשה, דורשת עיון נוסף. מצד אחד, מרכיבים פנטסטיים (או פורנוגרפיים, כלשונו של ירון) פעלו ופועלים גם במסגרת המוסדית הישנה – הגזענות הבוטה והלאומנות העירומה לא נזקקו לשחרור מכבלי המדינה הממשית כדי למצוא לעצמם ביטוי (אם כי, כמובן, אופני השיח החדשים של ערוץ 2 ודומיו ייצרו להן דרכי ביטוי חדשות). מצד שני, ענייניו של הערוץ השני מנוהלים, לפחות במובנים מסוימים, על-ידי רשות ממלכתית מהסוג "הישן והטוב", כלומר, מוקדם מדי להספיד את הממלכתיות הישנה בכל הנוגע לערוץ החדש. מצד שלישי, ירון צודק כאשר הוא אומר שאותן תוכניות המטפחות בשקידה פנטזיה של זהות "ישראלית" לאומנית, וגם אלה הנבנות על הפחדה שיטתית, מסייעות בסופו של דבר להכשרת מעשיה של ממשלה כוחנית ומחרחרת מלחמה. אבל זה רק חלק מהתמונה: חטיבת החדשות של הערוץ השני, למשל, מייצרת למן תחילת אינתפאדת אל-אקצא לא מעט מהדורות חדשות שאינן מסתפקות בהצגת העמדה הישראלית הרשמית (ראוי לציין במיוחד את כתבותיהם של כתבים דוגמת איתי אנגל וסלמן א-שפי). מהדורות אלה שונות באופן מהותי מאלה המיוצרות על-ידי הערוץ הראשון, וגם מעמודי החדשות של העיתונים הגדולים. עובדה פשוטה זו, ואחרות דוגמתה, דורשות הסבר, אבל הסבר כזה אינו אפשרי בתוך תמונת-העולם המהודקת, הדטרמיניסטית, שיוון משרטט.

דניאל דור

אוניברסיטת תל-אביב